

AVRUPA’NIN GÜNÜMÜZDEKİ TEMEL DEĞERLERİNİN DÜŞÜNSEL KÖKLERİNE VE AVRUPA BÜTÜNLEŞMESİ HAREKETİNDEKİ YERİNE İLİŞKİN GÖZLEME DAYALI BİR DENEME

**Tuğrul ARAT,
Sanem BAYKAL***

Giriş

Avrupa Birliği (AB), ortak amaçlar ve ortak değerler etrafında bir araya gelen Avrupalı devletlerin, İkinci Dünya Savaşının ardından, Avrupa kıtasında barışı ve refahı yeniden tesis ederek kalıcı kılma hedefine hizmet eden bir bütünleşme projesidir. AB’nin temel amaçları, AB Antlaşmasının 3. maddesinde, değerleri ise yine aynı Antlaşmanın 2. maddesinde yer almaktadır.

Avrupa Birliğinin değerlerini ve bu değerlerin bütünleşme süreci bağlamındaki yerini ele almaya yönelik bu çalışma, birkaç kısımlık bir araştırmanın ilk kısmını oluşturacak şekilde planlanmıştır. Günümüzde Birliğin temel değerlerinin işlevleri ile çeşitli üye devletlerin iç hukuk sistemlerindeki mevzuat ve uygulama değişiklikleri ile bu değerleri, özellikle de hukukun üstünlüğünü ihlal ettiklerine ve bu çerçevede ne gibi yaptırım mekanizmalarının etkili biçimde uygulanabileceğine dair devam etmekte olan tartışmanın ve bu tartışmanın, Avrupa bütünleşmesi hareketinin geleceği üzerine etkilerinin ele alınacağı ikinci kısım öncesinde Birliğin değerlerinin neler olduğu ve AB’nin temel metinlerinde ne şekilde düzenlendiklerinin açıklığa kavuşturulmasının gerekli olduğu düşünülmektedir.

Bu çerçevede AB’nin değerlerinin nasıl elde edildiğine ilişkin düşünsel arka plânını da betimlemeye dönük bir farklı bakış deneme tarzında

* Prof. Dr. Tuğrul Arat, TOBB-ETÜ İİBF Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesi, Prof. Dr. Sanem Baykal, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğretim üyesi.

sunulacak, daha sonra da Birliğin anayasal nitelikli kurucu metinlerinde ne şekilde düzenlendikleri ortaya konmaya çalışılacaktır.

Böylece, Birliğin değerlerinin neler olduğu ve bu değerleri benimseme ve ileriye götürme bakımından aday ülkelerin ve bu bağlamda Türkiye'nin konumuna ilişkin bazı çıkarımlarda bulunma imkânının da elde edilebileceği umulmaktadır.

I. AB'de Üst Kültür Anlayışı

A. Üst kültür

Üst kültür; bir toplumsal bütünü birlik halinde tutan temeli oluşturduğuna inanılan ve herkes tarafından paylaşılması gerekli görülen değerlerin meydana getirdiği kültürel yapıdır. Üst kültürde bütünleşen, birleşen bireyler (veya, bu bireylerin oluşturdukları sosyal yapılar), ayrıca kendi aralarında daha özel ve küçük gruplara bölünerek daha özel ve özgül değerler paylaşan birbirinden ayrı küçük gruplar oluşturabilir. Bu grupların kendilerine ait kültürleri, üst kültüre ters düşmeyen, fakat her grup için diğerinden farklılık gösterebilen değer/kavram/tercihlerin oluşturduğu “alt kültürler” olarak adlandırılabilir.¹

B. AB Üst Kültürü

1. Avrupa Birliği, devletlerin ve onların halklarının dinamizm kazandırdığı bir entegrasyon hareketidir. Ancak, bu bütünleşmeyi sağlayan temel değerler vardır. Bu temel değerleri paylaşmayanlar, bütünleşmeye dahil

¹ Üst kültür/alt kültür ayrımı ve sosyoloji alanındaki açıklamaları için bkz. James W. VAN DER ZANDEN: *Sociology; A Systematic Approach*, ed. 3, New York: The Ronald Press Company, 1975, s. 35 vd., özellikle s. 43 vd.; bu alanda terim birliğinden söz etmek mümkün değildir; örneğin kültür-kimlik ilişkileri aynı konu ve kavramların çok farklı terimlerle vurgulanması gibi bir sonuç da doğurabilmektedir. Bu farklı ele alışlardan dikkat çeken birisi de, bizim “üst kültür” olarak adlandırdığımız kavrama karşılık, oldukça farklı bir tercihle “kimlik-siyasal kimlik-siyasal kültür-meşruiyet” terimlerini öne çıkararak kavramlaştırmaya giden çalışma olarak bkz. Furio Cerutti: “Why political identity and legitimacy matter in the European Union”, *The Search for a European Identity: values, policies and legitimacy of the European Union*, (eds. Furio CERUTTI/Sonia LUCARELLI), London and New York: Routledge, 2008, s. 3 vd. Bu değerli çalışma fenomenolojik bir yaklaşım tercihi üzerine geliştirilmiştir. Avrupanın siyasi kimliği ve demokratik meşruiyeti konusunda ayrıntılı tartışma ve görüşler için bkz. Sanem BAYKAL, “Avrupa Birliği'nin Geleceği: Meşruiyet Sorunu, Anayasallaşma Süreci ve Bütünleşmenin Nihai Hedefi Üzerine”, *Uluslararası İlişkiler*, C. 1, Sayı 1, 2004, s. 119-153; Sanem BAYKAL, “Unity in Diversity”? The Challenge of Diversity for the European Political Identity, Legitimacy and Democratic Governance: Turkey's EU Membership as the Ultimate Test Case-09/05, *NYU- JMWP Working Paper*, 2005.

olmaz. Aksi takdirde, hem bütünleşme zarar görür, hatta tersine çevrilir; hem de o değerleri paylaşmayan gruplar (ve yapılar) sıkıntı çeker. Dolayısıyla, bu temel değerlerin birarada oluşturduğu fikrî yapıya “AB üst kültürü” adı verilir.²

2. AB üst kültürünün ne olduğu, hangi değerleri içerdiği konusunda, Avrupa entegrasyonunun başından itibaren iki anlayışın karşı karşıya geldiği gözlenmiştir. Açıkçası, bu iki anlayış arasında uyumsuzluk tarihsel özelliğe sahiptir; üstelik, Avrupa bütünleşmesine kimlerin dahil olması gerektiği sorusunun cevabına da ilişkin bulunmaktadır.³

(a) Bu iki anlayıştan birincisi tarihsel arka plân olarak ünlü İtalyan şairi Dante Alighieri’nin düşüncelerinden esinlenerek⁴ gelişen ve çeşitli faktörlere göre kimi zaman sertleşen, kimi zaman yumuşayan görüşlerde ifade bulan

² Aynı fikrî yapının, “Avrupa siyasal kimliği”nin belirleyicisi olduğuna dair yukarıda (dn. 1) değinilmiştir.

³ Avrupa’nın siyasal örgütlenmesine ilişkin olarak değişik açılardan önerilen tasarımlar konusunda genel açıklamalar için bkz. Seha L. MERAY: *Uluslararası Hukuk ve Örgütler*, (El Kitabı), B. 2 (Hüseyin Pazarcı tarafından gözden ve elden geçirilmiştir), Ankara: AÜ SBF Yayınları, 1978, s. 33; bu tasarım ve önerilerin tarihsel süreçteki bağlamları uyarınca daha detaylı olarak gözlem ve betimleme konusu yapılması hakkında bkz. John MCCORMICK: *Understanding the European Union, A Concise Introduction*, New York/Chippenham, Wiltshire: Palgrave, 1999, s. 34-36; aynı kaynakta, Avrupa “birliğinin” sağlanması için önerilen yollar (kuvvete başvurma, ulusalcı eğilimler/emperyalist hevesler; kültürel yakınlaşma ve ticaret, Avrupa devletlerinin çeşitli biçimlerde anlaşmaları) hakkında bkz. S. 37-40; yazara göre (s. 43), zamanımızda Avrupa, hiç bu kadar ortak menfaatlerin ve ortak bir kimliğin belirlediği bölge olarak nazara alınma noktasına yaklaşmamıştır. Ayrıca; AB üyesi olmak bakımından “Değerler”in ön plana çıkmasının Lizbon Antlaşmasından sonra daha da belirginlik kazanması ve yine yeni genişleme stratejilerini etkilemesi konusunda (AB Antlaşması m. 49 ile 1993 Kopenhag Kriterlerine atıfla) Olli REHN: *Avrupa’nın Gelecek Sınırları*, (Çeviri: Onur Şen/Hasan Kaya), İstanbul: 1001 Kitap Yayınları (@ Verlagsgesellschaft, Baden Baden (Germany), 2007, s. 67-83, özellikle s. 70-72. Ayrıca bkz. ve karşı. Çağrı ERHAN/Tuğrul ARAT: “AET’yle İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C.I (1919-1980), (ed. Baskın Oran), B. 9, İstanbul: İletişim, 2004, s. 808-853, (s. 808-809 ve s. 816); Sanem BAYKAL/Tuğrul ARAT: “AB’yle İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C.III (2001-2012), (ed. Baskın Oran), İstanbul: İletişim, 2013, s. 337-400, (s. 342-343, bu tartışmanın etkisi ve değerlerin bugün genişleme ve Avrupa Kimliği açısından önemi konusunda burada da özlü açıklamalara yer verilmektedir, bkz. s. 356).

⁴ “esinlenerek” sözcüğü özellikle kullanılmaktadır. Görüş doğrudan Dante’den kaynaklanmamış ve Dante görüşün fiilen aktivist önderi olmamıştır; ama, söylemleri ve açıklamalarıyla görüşü çok etkilemiştir. Yaşamının son bulmasını takiben bu konudaki etkisi de daha bir yoğunlaşmıştır. Öte yandan, Dante’nin hayatında da aynı zamanda politik kimliğe sahip olduğunu ve orta çağın çok önemli bir siyasi felsefe kuramcısı olduğunu göz önünde tutmak gerekir. Dante için bkz. Encyclopedia Britannica on-line edition; “Dante” ve “Siyasi Felsefe” maddeleri.

anlayıştır. Bu nedenle bu anlayışa çeşitli çevrelerde “Danteci anlayış” da denmektedir. Bu anlayışa göre, Avrupa, Katolik mezhebinin dogmatik değerlerine dayanan bir uygarlık ve yaşam tarzını paylaşan halkların bölgesidir. Bu bölgede yaşayan Katolikler birlik olmalı ve “kâfirler”e karşı hem bölgeyi savunmalı, onları bu bölgeye sokmamalı, hem de, gerekirse, ortak ordularla, onları bölgenin ötesinde yok etmeli, en azından bölgenin uzaklarına itmeli.

Bu anlayış zaman içinde esnekleşmiştir. Önce, “kâfir” kavramının içeriğini belirlerken, buraya “Katolikler” dışında herkesin dahil olduğu düşünülüyordu. Örneğin “Ortodoks” Hristiyanlar “kâfir” kategorisinin geniş bir kümesini oluşturuyordu. Slav Ortodokslar ile Osmanlı Müslümanların “kâfirlik” derecesi birbirine yakındı. Oysa, zaman içinde bu kategorilendirme değişime uğramıştır. Hristiyanlar içine önce “Protestanlar” dahil edilmiştir. Daha sonra daha kavrayıcı/kapsayıcı değerlendirmeler yapılmıştır. Ama, bu genişleme zaman almıştır. Ortodoksların “Avrupalı” kavramına gerçek anlamda dahil edilmesi, oldukça geç bir tarihte mümkün olmuştur. Doğrusu, tarihsel bakışta büyük dönüşüm, ancak Yunanistan’ın Avrupa Topluluklarına dahil edilmesiyle gerçekleşmiştir⁵ ve Ortodokslar da “Avrupalı” kavramına dahil edilmiştir.

Öte yandan, Dante dönemi ve sonrasında, bu anlayışı temsil edenler, uzun bir süre, savaş sever eğilimleriyle dikkat çekmişlerdir. Avrupalılık, âdeta “kâfirleri” yok etmek için kendini adanmış savaşçılık demektir. Oysa, zaman içinde, bu nitelendirme değişmiştir. Avrupa’daki siyasî ve hukukî anlayış, “birey”in odak alındığı düşünce akımlarına doğru eğilim gösterdikçe, Avrupalılık, insanların ve halkların refahı yönünde ilerlemek için bir araya gelmek, ortak eylem gerçekleştirme yeteneğine sahip olmak şeklinde algılanmaya başlamıştır. Tabii bu zihinsel dönüşümde, hümanizmanın yanında, asıl bağlam olarak akılcı felsefenin etkisi de dikkat çekicidir. Dolayısıyla, klasik anlayış olarak da tanınan, üzerinde durduğumuz anlayış günümüzde, sadece, Avrupa içinde ulaşılacak müreffeh toplumun kapısını Avrupalı olmayanlara kapatmak eğilimine dönüşmüştür. Klasik anlayışı paylaşanlar, bu yumuşamaya rağmen, yine de, Avrupa bölgesini, sadece, tarihsel fikirler ve Hristiyan dogmalarının temelinde oluşmuş olduğu iddia edilen değerlerden doğmuş bir Avrupa kültürüne ortak olarak sahip toplumların (halkların) yerleşik bulunduğu (veya bulunması gerektiği) bir bölge olarak betimlemeyi tercih etmektedir. Bu tercihe göre de, Avrupa bütünlüşmesi, ancak, Hristiyanların (öncelikle de Katoliklerin ve

⁵ Bu barışmanın dini mekanizmalar, kiliseler açısından ayrı bir gelişim hikâyesi vardır. Ama, biz bu konuya burada girmek istemiyoruz.

Protestanların) dayandıkları ortak kültür değerlerine dayalı bir bütünleşme hareketidir.

Bu biçimde betimlenmiş bir Avrupa bütünleşmesinin ve onun kurumsal yapısının ifadesi olan Avrupa Toplulukları (bugün Avrupa Birliği)'nin, coğrafi bakımdan değilse bile, siyasî bakımdan sınırları ise, eski Batı Roma İmparatorluğunun sınırları olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla, daha somutlaştırma düşüncesiyle, örneğin Batı Balkanlar üzerinden belirtmek gerekirse, bu sınırlar Hırvatistan ve Slovenya'yı içine alıyordu, ama, Sırbistan'ı ve Bosna Hersek'i dışarıda bırakıyordu. Ama, zamanla bu algılama da bariz değişime uğramıştır. Hele Yunanistan'ın Avrupa Topluluklarına üye olmasından (1981) sonra, klâsik anlayış katılığını kaybetmeye yüz tutmuştur. Bugün, bu değişimin sonucudur ki, Avrupa Birliği, hem Doğu'ya, hem de Güneydoğu'ya doğru sınırlarını genişletmiştir.; daha da genişletme eğilimi yönünde davranış göstermektedir. Bu yönelime, biraz satirik de olsa, Doğu Roma topraklarının Avrupa'ya katılması betimlemesini uygun bulmak yanlış olmayacaktır.

Şu noktanın eklenmesi de uygun düşer: Bugün, geleneksel anlayışı –tabii ki yumuşamış ve esnekleşmiş haliyle – siyasal yelpazede temsil eden Avrupa partileri muhafazakâr partiler, özellikle de Hristiyan Demokratların oluşturduğu partilerdir. Örneğin, Türkiye'nin AB'ye üyeliğine de, kategorik olarak niteleyebileceğimiz bir duruşla karşı çıkan partiler, asıl bu –Hristiyan Demokrat yanı kuvvetli olan – partilerdir. Son zamanlarda bazı AB üyesi ülkelerde nisbî de olsa elde ettikleri başarılar ile dikkat çeken Radikal Sağ, hatta nasyonalist eğilimli partiler de Türkiye'nin üyeliğine karşı çıkmaktadır; ancak, bunların karşı çıkışının konjonktürel nedenlere dayandığını söylemek şimdilik doğru olur. Son andığımız partilerin ilerdeki yerleri, rolleri ve Avrupa entegrasyonu konusundaki düşünceleri şimdiden kestirilemez.

(b) Avrupa bütünleşmesinin kültürel temelleri/sınırları ve bu bütünleşmeye dahil olacak devletlerin (veya daha özgül bir ifade ile halkların/toplumların) belirlenmesine ilişkin ikinci anlayış ise, ünlü Alman filozofu Immanuel Kant'ın öğretilerinden beslenerek güçlenmiş olduğu için, zaman zaman “Kantçı görüş” olarak da anılmaktadır.⁶ Ama, bu anlayışın fikrî arka plânında bir yandan Rasyonalist felsefe yaklaşımı, öbür yandan da Anglo-Amerikan faydacı düşünce okulunun yaklaşımlarının yattığını

⁶ Immanuel Kant ile bu görüş arasında da, Dante ile geleneksel görüş arasındaki ilişki bakımından da daha önce (dn. 4) belirttiğimiz gibi, doğrudan doğruya bir bağ kurmak gerekmez ve bulunamaz da. Ama, ünlü filozofun “Ebedi Barış Üzerine” olan tasarısının, çağdaş görüş olarak nitelendirmenin uygun olacağına inandığımız ikinci görüşü çok etkilemiş olduğu bir gerçektir. Bkz. Immanuel KANT: *Ebedi Barış Üzerine Felsefî Deneme*, (Çev. Yavuz Abadan/Seha Meray), Ankara: AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1980.

söylemek bizce yanlış değildir. Hümanist dünya görüşünü etkisini göz ardı etmek ise mümkün değildir. Bu anlayışa göre, dinî değerlere dayalı bir üst kültür olamaz. Çünkü, herkesin inancı kendinedir ve kendisi açısından kutsaldır. Bu inançlar arasında tam bir ortaklık kurulamaz; dolayısıyla Katolikler Katolik, Protestanlar Protestan, Yahudiler Yahudi, Müslümanlar da Müslüman olmakla kalırlar. Ama, akıl evrensel bir üretim merkezidir; dolayısıyla, herkesin üzerinde anlaşacağı, mutabık kalacağı fikir, kavram ve değerleri üretebilir. İşte, eğer halklar, ülkeler bir araya gelip, bir entegrasyon hareketi içinde bütünleşmek, daha geniş ve etkili, güçlü, dolayısıyla da refahı yayabilen bir toplum oluşturmak istiyorlarsa, aklın ürettiği ortak değerlerin oluşturduğu bir “üst kültür”de buluşabilirler. İşte, ancak böyle bir üst kültüre dahil kavram, fikir, değerler –herkeste olan – akıl tarafından üretildiği içindir ki, ortaklaşılabilir; dolayısıyla, toplumları ayrıştırıcı değil, birleştirici idi. Bu üst kültürde birleşen insanlar, toplumlar, ülkeler, ayrıca alt kültürlerle sahip olabilir ve bu alt kültür değerlerine bağlılıkları itibariyle “alt kümeler” oluşturabilir. Bu alt kültür değerleri, ait oldukları alanda, (toplumu bir arada tutma işlevi olan) üst kültür değerlerinin önüne geçmediği sürece, kamu düzeni veya kamu güvenliği açısından herhangi bir sakınca oluşturmayacaktı. Aksine, alt kültür farklılıkları genel toplumu zayıflatıcı değil, aksine renklendirici, pekiştirici, daha dinamik bir toplum haline gelmesini sağlayıcı olabilir. Bu dinamizm ise, toplumu daha üretken, dolayısıyla daha müreffeh yapardı. Din de bir alt kültür unsuruydu; ve, üst kültür değerleriyle bağdaşarak, daha da etkili biçimde fonksiyonunu görebilirdi. Tabii ki, üst kültür değerleri, sadece toplumların bir arada yaşamalarını, gelişmelerini, üretmelerini ve (ortak) refaha ulaşmalarını sağlamaya yarayan yönlendirici, özgürleştirici, dinamizm kazandırıcı, adalet sağlayıcı değerler olacaktı; bunlar aklen teyit edilmiş ve zarurî olduğu sonucuna varılmış değerler olduğu için dinsel tercihler ile bağdaşacak değerlerdi. Bu nedenle, kültürler arası bir çatışma da söz konusu olmayacaktı.⁷

II. Modern Anlayışa Göre Avrupa Birliğinin Üst Değerlerini Belirleme Amacıyla Bir Usavurma Denemesi

Yukarıda genel hatlarıyla açıklanan ikinci anlayış; geleneksel anlayışın karşısında yer aldığı için “Modern Teze Dayalı Anlayış” olarak anılabilir. Modern Teze Dayalı Anlayış geliştikçe, geleneksel/klasik görüş yandaş ve etki kaybetmiştir. Bunun bir sonucu olarak, Geleneksel Görüş Dayalı Anlayış, gittikçe yumuşamış ve esnekleşmiştir. Anlayış taraftarlarının bu eğilimi günümüzde de devam etmekle beraber, bazı radikal akımlar, aşırı

⁷ Genel olarak bkz. yukarıda dn. 3 ve aşağıda dn. 10'd gösterilen kaynaklar.

milliyetçi hareketler ve “popülizm” şemsiyesi altında toplanan çeşitli iç kapalı eğilim ve tutumları bir arada tutan tepkisel hareket, geleneksel görüşün bazı yanlarını, uluslararası eğilimlere, entegrasyon hareketlerine, küreselci pozisyonlara karşı çıkan bir tutuma destek sağlamak maksadıyla vurgulamaya başlamıştır.⁸

Geleneksel anlayışın, dini dogmalardan üst kültür değerleri çıkarsama ısrarı yerine, Modern Tez, aklen teyit edilen (veya akıldan doğrudan elde edilen), dolayısıyla “yansız”, dolayısıyla “laik”; yani bireysel tercihlerden veya özelliklerden arık, toplumların ve/veya toplumsal müesseselerin genel karakterlerini belirlemeye yönelik değerlerin oluşturduğu bir üst kültürün, toplumların bütünleşmesi için yeterli olduğu düşüncesine dayanmaktadır.

Bu düşünceden hareketle, önce birtakım öncüller saptanması yoluna gidilmek ihtiyacı vardır. Bu öncüllerden usa vurma yoluyla değerlerin çıkarsaması mümkün olabilir. Doğaldır ki, ilk öncül, ‘toplumsal (toplum içi veya toplumlar arası) ilişkilerin düzenlenmesi, “akıl (ratio)”a ait bir fonksiyondur’, öncülüdür. Roma devletinde dini eylem ve ilişkileri düzenleyen kurallar (Fas) ile Roma devletinde yer alan toplumlar bağlamında gerçekleşen toplumsal olguların düzenlenmesine ilişkin kuralların (Ius) birbirinden ayrılması da muhtemelen benzer bir ussal açıklamaya dayanmaktadır.⁹ Aydınlanma çağına ulaşmadan dahi, Avrupalı kuramcılar, mahkemelerin ve hatta hükümdarların, bireylerarası toplumsal ilişkilerin usa dayalı yöntemlerle ortaya konmuş kurallarla düzenlenmesi pratiğine yönelim göstermeleri, bu ayrımın tarihsel tecrübeye dayanarak giderek güçlenme suretiyle zaman içinde benimsenmiş olduğunu ortaya koymaktadır. Akıl toplumsal ilişkileri düzenleyici fonksiyona sahip kabul olunduğunda, objektif kriterler, bu düzenlemede yol gösterici olarak sübjektif veya dogmatik kriterlerin yerini almıştır: (günah-sevap, yerine adil olan-olmayan, iyi olan-olmayan, doğru olan-olmayan kriterlerinin öne çıkması). Bu tercih değişikliği, objektiflik, laiklik, rasyonellik kavramlarının öne çıkması yolunu açmıştır. Bu öncül, adeta diğer tüm öncüllerin yol göstericisi olmuştur.

Buradan hareketle ikinci öncüle geçmek çok zor olmamıştır. Mademki akıl toplumsal olguların (eylem, olay, ilişki) düzenlenmesi fonksiyonunu yüklenmiştir, o halde akıl ve iradenin sahibi varlık olarak, insanın (birey olarak)

⁸ Bu konu, Avrupa Birliğinin değerleri konusunu özünden ilgilendirmediği için sadece zikretmekle yetiniyoruz. Ancak, “Popülizm” konusunda dikkate edeğer, açıklayıcı bir çalışma olarak bkz. Jan-WERNER MÜLLER: *What is Populism?*, [United Kingdom]: Penguin Books (e text University of Pennsylvania Press, 2016; “afterword” Jan-Werner Müller, 2017), 2017.

⁹ “Ius” ve “Fas” ayrımı için bkz. Necip BİLGE: *Hukuk Başlangıcı; Hukukun Temel İlkeleri*, B.5, Ankara: Turhan Kitabevi, 1983, s. 17-18.

herşeyin merkezine oturtulması gerekmektedir. Toplular, bireylerin mutluluğunu ve tercih ettikleri yaşamı baskı altında kalmadan yaşamalarını, inanç, bilgi, beceri ve düşünceleri ile ihtiyaç duyacakları malları istedikleri şekilde edinip, benimseyip, geliştirmelerini sağlamak için birer vasıta. Bu öncülden çıkarılan değerler şöyle sıralanmaktadır: İnsanın varlığına ve onuruna saygı, eşitlik (insanlar arasında ayırım yapmama), özgürlük; bu değerlerdir ki, tarihsel gelişimin şartlarının yol göstericiliğinde sonunda (gerçek anlamda II. Dünya Savaşı sonrasında), oldukça gelişmiş bir kavram olan “insan hakları”na saygıya bir küresel ihtiyaç olarak varlık kazandırmıştır: Böyle bir toplumun siyasal rejimi despotizm ve kolektivizm olamayacağı için en uygun rejim “demokrasi”dir; çünkü, demokraside bireyler eşitlik içinde ve özgür biçimde, toplumun yöneticisi olacak kadroları seçebilirler.

Böylece, bir diğer üst kültür değeri olarak “demokrasi” saptanmış olmaktadır. Ancak, gerçek bir demokrasi “çoğulcu” nitelik taşımalıdır. Yönetime talip olan bireylerin veya onların oluşturduğu siyasal grupların tümünün eşit şartlar altında ve baskı ve tehditlere maruz kalmadan katıldıkları seçimler için gerekli şartların bulunmadığı bir ortamda değişik kısıtlar altında yapılan seçimler, “çoğulcu demokrasi”nin geçerli olduğu bir ortamın sağlanması imkânını vermez. Kaldı ki, seçimler yeterince adil ve baskıdan uzak, sağlıklı bir ortamda yapılmış olsa da, eğer seçilenler, olumsuz oy verenlerin, değişik siyasal, sosyal ve hukuksal mekanizmalar vasıtasıyla yönetimi eleştirme ve “murakabe/denetim” imkânlarını sürekli kullanamadıkları bir ortamda, “demokrasi”nin bütün veçheleriyle ve şartlarıyla işlerlik kazanmış olduğunu iddia ediyorlarsa, böyle bir iddia mesnet eksikliğinden zedeli sayılacaktır. Kısacası, “demokrasi” değerinin bir toplumda gerçekten etkili olduğunu saptamak için, o toplumda, çoğulcu ve de katılımcı bir demokrasinin işlerliğinin güvence altına alındığını ortaya koyan tüm pratiklerin varlığının gözleniyor olması gerekir.

İlk öncülden de destek alan diğer bütün öncüllerin güvence altına alınması için zarurî olan öncül ise, modern toplumların adalet temeline dayalı bir düzene tâbi olmaları zaruretidir. Hakların ve özgürlüklerin korunması, eşitliğin güvence altına alınması, katılımcı ve çoğulcu demokrasinin işleyebilmesi ve toplumsal “murakabe/denetim”in etkisini göstermesi, ancak adil bir düzeni güvenceye bağlamak üzere adalet kavramından elde edilmiş evrensel hukuk ilkelerinin yol göstericiliğiyle mümkün olabilir. Hukuk terminolojisinde, “hukukun genel ilkeleri” ve “hukukun temel kavramları” olarak bilinen bu evrensel ilkeler tarihsel gelişimde toplumların kolektif bilincinden süzülerek ve çeşitli usavurmalarla teyit edilerek oluşur ve gelişir. Bu evrensel hukuk ilkelerine uygun kuralların uygulanmasıyla etkisini

gösteren “hukukun üstünlüğü” ilkesi ise temel bir değer olarak kabul edilmek durumundadır.

Nihayet, insanlık iki temel davranış olan, dövüşmek ve mübadele etmek davranışlarından birini tercih etmek durumundadır. Tarihsel gözlem, insanoğlunun dövüşçülükten barışçılığa doğru sürekli bir gelişim eğiliminde olduğunu ortaya koymaktadır. Müreffeh ve üretken bir toplum olma arzusu, barış değerini öne çıkarır; barış değeri ise, uzlaşmacı, hoşgörülü, işbirliğinden ve dayanışmadan yana davranış biçimlerine toplumsal gelişmenin icabı parametreler özelliği kazandırmaktadır.

III. Avrupa'nın Üst Kültür Değerlerinin Avrupa Birliğinin Temel İlkelerini Desteklemesi

A. Modern Anlayış, üst kültürü oluşturduğu varsayılan değerleri, günümüzde böylece belirlememize yardımcı olduktan sonra, Avrupa Birliği bu değerlerden hareketle bir Avrupa üst kültürünü şu başlıklar altında dile getirmeye yönelmiştir: Siyasal bakımdan Avrupalı olmak; ekonomik bakımdan Avrupalı olmak, hukuki bakımdan Avrupalı olmak. Bu üç üst kültür unsurunu bir arada taşıyan bireyler, birimler, kurumlar, yapılar ise “kültürel bakımdan Avrupalı” kabul edilebilirler.¹⁰

İşte, bir bölgesel örgüt olan Avrupa Birliğinin ve hattâ onun yanında Avrupa bütünleşmesine bir başka açıdan ve daha klasik enstrümanlara başvurarak katkıda bulunma amacıyla etkinlik gösteren Avrupa Konseyinin, Avrupa bütünleşme hareketinin içinde, vazgeçilmez birer unsur olarak

¹⁰ Nitekim, Avrupa Birliğine üye olmak için, Lizbon Antlaşmasından önce de, (Avrupalı olmak), sonra da “Avrupa devleti olmak” (“European state”in “Avrupalı devlet” olarak çevirisi de mümkündür: Karş. Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliğinin İşleyişi Hakkında Antlaşma, Ankara: Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, 2011) aslında, kültürel bakımdan Avrupalı olmayı merkeze alarak, şartların tespit edildiği hükümlere uymayı gerektirmektedir. Bugünkü düzenleme için bkz. Avrupa Birliği Antlaşması madde 49. [Kültürel bakımdan] Avrupalı olmanın şartlarının daha açık biçimde ifade edildiği belge[ler] ise, 1993 Kopenhag Zirvesi Sonuçları [ile, 1995 Madrid Zirvesi Sonuçları]. Bu belgeler, bugün de üyelik müzakerelerinin genel çerçevesini belirleyici niteliktedir ve aday devletler bu belgelere göre belirlenmiş üyelik şartlarını [ve müzakere belgesini] pazarlık konusu yapıp, onun yerine kendilerine göre tanımlamayı tercih ettikleri şartların kabul edilmesinde ısrar ettikleri takdirde, üyelik müzakereleri olduğu yerde kalır (katı koşulluluk ilkesi): bu konuda bkz. Sanem BAYKAL/Tuğrul ARAT: *age.*, 2013, s. 344 (Koşullu Genişleme Stratejisi); s. 346 (AB Müktesebatı); s. 356 (AB'nin Temel İlkeleri/Değerleri); Sanem BAYKAL/Tuğrul ARAT: “AT'yle İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C.II (1980-2001), (ed. Baskın Oran), B. 9, İstanbul: İletişim, 2004, s. 331-332 (Kopenhag Zirvesi ve Kopenhag Kriterleri); ayrıca bkz. Olli REHN, *age.*, s. 67 vd, 85, 89, 90, 92.

tasavvur ettiği devletler ve halklar, ancak ve ancak bu anlamda “kültürel bakımdan” Avrupalı olmayı içselleştirme başarısını göstermiş olan devletler ve halklar olmaktadır.

Bu çalışmanın ileriki kısımlarında Avrupa değerlerinin AB Antlaşmalarındaki yerleri ele alınmaktadır. Çalışmanın “girişi” niteliğinde sayılabilecek bu kısımda gözetilen hedef, Avrupa üst kültür değerleri hakkında tanıtıcı bilgiler vermek yanında, bu değerlerin [objektif] kavramsallaştırılmasında “akıl”ın rolüne ve usa vurmanın önemine dikkat çekici bir denemeyi, konuyu merak edenlerin yararlanmasına sunmaktan ibarettir. Ek olarak, böyle bir denemenin, konunun daha iyi değerlendirilmesini sağlayıcı yeni tartışmaların kapısını aralayıcı olması açısından da yararına inanılmaktadır. Ancak, bu “giriş”i tamamlamak maksadıyla, Avrupa Birliği üyeliği için zarurî görülen “Avrupalı olma” niteliği taşıma bakımından akreditasyon sağlayıcı özellikleri yanında, Avrupa üst kültür değerlerinin, Avrupa Birliğinin kendine özgü hukuk düzeninin oluşumunda ve özgül amaçları yönünde işleyişine yol gösterici ve hattâ destekleyici rolüne de genel çerçevede işaret etmek uygun düşecektir.

B. Modern Görüşe Dayalı anlayışa göre, bugün, Avrupa entegrasyonunun temel değerleri, Avrupalı olmak veya sayılmak için paylaşılması zarurî, fakat yeterli görülen değerlerdir. Hattâ, bazı çevrelere göre, bir ülkenin coğrafi olarak Avrupa’da yer almasına bile gerek yoktur. Halen geniş kesimde dile getirilmemekle birlikte, bu görüşü paylaşanlar, bir devletin Avrupa dışında yer alsa bile, halkı Avrupa kültürünün temel değerlerini içselleştirebilmiş, bunları sindirmiş ise, Avrupa Birliğine üye olma şansına, Avrupa kıtasında yer almakla birlikte, söz konusu değerleri algılama ve/veya sindirme sorunları yaşayan devletlerden çok daha fazla sahip olmaları gerektiği düşüncesini dile getirmeye çalışmaktadır. Bu görüşün ileride etkisi ne ölçüde pratiğe yansiyacaktır sorusunun cevabını bir yana bırakalım. Ama, bugün dahi, Maastricht Antlaşmasından önce veya sonra, Lizbon Antlaşmasından önce veya sonra, tâli değişikliklere uğrasa da, “üst kültür”e işaret eden bir vurgu ile, “kültürel bakımdan Avrupalı olmak”, tüm genişleme aşamalarında temel adaylık kriteri olarak benimsenmiş ve nadir istisnalar dışında ısrarla uygulanmıştır; kuşkusuz bundan sonra da uygulanacaktır.¹¹

“Kültürel bakımdan Avrupalı olmak”; üst kültür değerleri gözetilerek ifadeye kavuşturulmuş olduğundan, üst kültür ile doğrudan ilgili sayılan toplumsal etkinliğin ortak ihtiyaçlarına ilişkin başlıca alanlarını oluşturduğu konusunda genel bir mutabakatın bulunması nedeniyle üç alan göz önünde

¹¹ Bkz. Olli REHN, age., s. 67 vd. Ayrıca W. ARTS/L HALMAN (eds.): *European Values at the Turn of the Millenium*, Leiden: Brill Academic, 2004.

tutularak tanımlanmaktadır. Üst kültür değerleri de işlevsel ilgileri itibarıyla bu üç alana göre tasnif edilmektedir:

“Ekonomik bakımdan Avrupalı olmak”, ekonominin yapılandırılmasında “özgürlük” değerini ön plana çıkarmaktadır. Pazar ekonomisi, Avrupa ekonomik entegrasyon hareketinin özünde yer alan bir tercihtir. Daha açıkçası, üretim faktörlerinin serbest dolaşımı Avrupa entegrasyonunun temelini oluşturan “serbestlik ilkesine” adeta varlık kazandırmaktadır. Destekleyici kavramlar, “girişim özgürlüğü” ve dış ticarete “serbestlik”tir. Ortak Pazar, daha sonra İç Pazar, bu ilkelerin uygulanmasındaki başarıyla bugünkü ileri düzeyine ulaşmıştır. Bilindiği gibi, Avrupa Birliği, Ekonomik ve Parasal birlik aşamasına ulaşabilmiş, bu aşamada da ilerleme kaydetmiş ilk ve tek uluslararası ekonomik entegrasyon hareketidir ve hâlâ AB’nin bu başarı çizgisine yaklaşan başka bir entegrasyon hareketi yoktur.

“Siyasal bakımdan Avrupalı olmak”, “demokrasi” değerini öne çıkarmaktadır. Avrupa birliğinde, demokrasi değerinin soyut varlığı herhangi bir önem taşımaz. Tabii ki, demokrasiyi yönetim biçimi olarak benimsediğini resmî belgelerinde duyurmuş olma bir devletin siyasal bakımdan Avrupalı olma yolunda önemli bir adım attığını ortaya koyan önemli bir göstergedir. Ancak, bu değerlendirmenin ilgili devlet açısından olumlu olarak tamamlanması için, o devletin siyasi pratiğinde çoğulcu ve katılımcı bir yönetim biçimini tercih ettiğinin, adil ve dürüst seçimlerin devlet mekanizması tarafından güvenceye bağlandığının, üstelik, aşağıda sıralanan diğer değerlerin de siyasi pratik yanında, devlet yönetiminde etkili olduğunun ortaya konmuş bulunması gerekmektedir: Eşitlik, siyasi ve idari denetim mekanizmalarının halka açık tutulmuş olması, özgürlük, hesap verebilirlik (hukuki/yargısal denetim dahil), devlet yönetiminde tam bir saydamlık. Bu değer ve ilkelerin donanımını oluşturduğu bir demokrasiye, kısaca “Batılı anlamda çoğulcu ve katılımcı demokrasi” de denmektedir. Çünkü, kabul etmek gerekir ki, bu nitelikleri yapısında taşıyan demokratik yönetim biçimi, bugün dahi, gerçek ve etkili anlamda ancak batılı ülkeler bağlamında kendini göstermektedir. Bu çapta bir yönetim biçiminin devamlılığı, ülkelerin zaman zaman karşı karşıya kaldığı bunalım dönemlerinde bile azamî ölçüde muhafaza edilmeli, sistem işler tutulmalıdır.

“Hukuki bakımdan Avrupalı olmak”; kültürel bakımdan Avrupalı olmanın bir diğer vechesi veya unsuru olarak kabul edilmektedir. Bu gerekliliğin, belirli bir devlet bakımından yerine gelmiş olduğunu saptamak için, o devletin kendi (ulusal) hukuk düzenini (kuralları ve organlarıyla topluca) “hukukun üstünlüğü” ilkesine dayalı bir hukuk düzeni haline getirmiş olması lâzımdır. Bunun için de birinci şart, yargının, doğal yapısı dışında kalan her türlü müdahaleden masun biçimde, sürekli, tarafsız ve bağımsız bir yargı sisteminin işleyiş güvencesine

kavuşmuş olmasıdır. Yargıya müdahale, hukukî yöntemi uygulayarak, toplumsal sorunları hukuki çözüme ulaştırmaya mahsus bir eğitimden geçerek hukukçu olanlar dışında kimselerin yargı etkinliğine dahil edilmesi yoluyla gerçekleştirilebilir. Dolayısıyla, hukuk eğitimi dışından gelen kimselerin, hâkim, savcı ve avukat olarak atanmalarının önüne geçmek için gerekli tedbirlerin alınmış olması da tarafsız ve bağımsız bir yargı sisteminin işleyiş güvencesine kavuşmasına dahildir. Bağımsız ve tarafsız mahkemeler demek, sorunlara çözüm ararken sadece hukuk normlarını uygulama yeteneğine, hukukî kriter, esas ve ilkeler uyarınca hareket etme kudretine sahip olan mahkemeler demektir. Hukuk normlarını yorumlarken de mahkemeler, pozitif hukuk kuralları yanında evrensel ve uluslararası düzlemlerde geçerli sayılan hukukun genel ilke ve kavramlarına uygun davranmak zorundadır. Bu zorunluluktan saparak karar vermiş olan mahkemeler hukukun üstünlüğü ilkesine aykırı davranmış, dolayısıyla hukuku kendileri ihlâl etmiş olurlar ki, bu durum sorumluluklarını gerektirir; çünkü, bağımsızlık ve tarafsızlık zedelenmiştir. Tarafsızlık ve bağımsızlığın zedelenmesinin sonuçlarından ise, mahkemeler bağımsız ve tarafsız oldukları iddiasına dayanarak kurtulamazlar. Bu açıklamadan da anlaşılacağı gibi, hukukun üstünlüğünde, hukuk düzeninin işlevini görmesinin ve yargının görevini yapmasının üst destekleyicileri yine hukukun evrensel ilkeleri olarak adlandırılabilen, hukukun genel ilkeleri, hukukun temel kavramları ve bunları tamamlayan hukukî kriter ve yorum esaslarıdır. Bu kümeye giren norm ve ölçütler ise, yüzyılların hukukî pratikleri ile hukuk biliminin süzgecinden geçerek günümüze ulaşan insanlık mirasının vazgeçilmez parçalarıdır. Dolayısıyla, bir hukuk düzeninin hukukun üstünlüğüne dayalı olup olmadığı en gerçek denetçisi, o hukuk düzeninde pozitif hukuk kuralı biçiminde yer almamış olsa bile, “hukukun evrensel ilkeleri” veya “hukukun genel ilkeleri ve temel kavramları” olarak bilinen bu evrensel ilkeler kümesidir. Açıkça reddedilmiş olmadıkça, hukuk düzenlerinin denetleyici, yorumlayıcı, boşluk doldurucu “üst normları”dır, bu kümeye giren ilke, kural ve kavramlar. Bir hukuk düzeninde bu ilke, kural ve kavramlar açıkça reddediliyorsa, zaten o hukuk düzeni, “hukukun üstünlüğü” ilkesine dayalı bir hukuk düzeni kabul edilemez; eksik veya kusurlu bir hukuk düzeni olarak değerlendirilir.

Avrupa kültürünün en geniş kapsamda paylaşılan bu temel değerleri, tabii ki, sadece AB hukuk düzeninin ve onunla doğrudan ilişkili üye devletlerin ulusal hukuk düzenlerinin oluşum ve gelişiminde etkili değildir. Bu değerler, AB entegrasyon hareketinin bütününde, Birlik amaçlarının öz ve anlam kazanmasında, Birlik politikalarının sağlıklı ve etkili uygulanmasında, Birlik kurum ve mekanizmalarının da mümkün olduğunca aksaksız işleyişinde geniş bir yönlendirme ve etkili bir kontrol etme alanına sahip bulunmaktadır.

Bu konuyu bitirmeden önce bir noktaya daha işaret etmek uygun olur: Bugün “Modern Teze Dayalı Anlayış”, Avrupa entegrasyonunda üstünlük kurmuş anlayıştır (AB Antlaşması madde 2 ve 3). Ne var ki, Avrupa Birliği ortamında (Avrupa Birliği düzleminde ve üye devletlerin ülkelerinde), değişik, hattâ zıt görüşler varlıklarını muhafaza edebildikleri, zaman zaman da rekabete girebildikleri (demokrasi, hoşgörü, özgürlük, özellikle düşünce ve düşünceyi açıklama özgürlüğü) için, anlayışlar birbirlerine karşı zaman zaman güç kazanabilmekte veya kaybedebilmektedir. Bu nedenle de, yumuşamış, esnekleşmiş, çağın şartlarına kendini uyarlamış “Geleneksel Görüş Dayalı Anlayış” da konjonktürel olarak karar organlarında etkili olacak çoğunluğu da ele geçirebilmektedir. Üye devletler düzeyinde veya Avrupa Birliği düzeyinde, Hristiyan Demokrat partiler veya paralel düşünceleri veya hedefleri benimsemiş muhafazakar veya milliyetçi partiler karar organlarında (veya üye devlet yasama ya da yürütme organlarında, üstün duruma geldiklerinde, “Geleneksel Görüş Dayalı Anlayış”ın etkileri görülebilmektedir.¹² Yine de bu etkiler konjonktürel olmaktan öteye gitmemekte ve de Avrupa entegrasyon hareketinin bütününe içine alan bir etki meydana getirme imkânından yoksun bulunmaktadır. Bu anlayışın, gerek AB’de, gerek bazı üye devletlerde belirli konularda kısmî etkiler meydana getirmesi söz konusudur. İleride durum değişir mi? Cevabı zor bir soru, ama, böyle bir değişimin olağanüstü şartların ortaya çıkmasına bağlı kalacağını iddia etmek mümkündür.

IV. Avrupa Birliğinin Anayasal Metinlerinde Birliğin Temel Değerlerine İlişkin Düzenlemeler

AB’nin üzerine inşa edildiği değerler AB Antlaşmasının 2. maddesinde şu şekilde ifade edilmektedir:

“Birlik, insan onuruna saygı, özgürlük, demokrasi, eşitlik, hukukun üstünlüğü ve azınlıklara mensup kişilerin hakları da

¹² Geleneksel ve modern görüşlere dayalı yaklaşımların Avrupa Birliği pratiğinde etkileri ve siyasi parti ve hareketleri etkilemesi konusunda bkz. Tuğrul ARAT: “Türkiye-AB İlişkilerinin Gelişmesinde Bazı Saptamalar ve Genel Bir Değerlendirme”, *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri: Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar*, B.2, (eds. Belgin AKÇAY/Sinem AĞGÜL AÇIKMEŞE), Ankara: Seçkin, 2017, s. 615-648, (s. 627 Modern Görüş Sosyalist ve Sosyal Demokrat partilerin yatkınlığı; s. 627 Geleneksel Görüş Muhafazakar ve asıl Hristiyan Demokrat ve popülist/ulusalcı partilerin ve siyasal hareketlerin yatkınlığı; s. 644-645 söz konusu görüş ve temayüllerin Avrupa Birliği pratiğini etkilemiş biçimleri); ayrıca Çağrı ERHAN/Tuğrul ARAT: “AT’yle İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C. II, s. 83-201 (s. 86, özellikle Yunanistan’ın üyeliği ile ilgili olarak ortaya çıkan farklı yaklaşımlar açısından genişlemeye geleneksel görüşün etkisi).

dâhil olmak üzere insan haklarına saygı değerleri üzerine kuruludur. Bu değerler, çoğulculuk, ayrımcılık yapmama, hoşgörü, adalet, dayanışma ve kadın-erkek eşitliğinin hâkim olduğu bir toplumda üye devletler için ortaktır.”¹³

Ayrıca, AB Antlaşmasının 3. maddesinde sayılan “Birliğin Amaçları” bakımından 1. paragrafta “Birliğin amacı; barışı, kendi değerlerini ve halklarının refahını ileriye götürmektir” hükmü yer almaktadır. AB Antlaşmasının 6. maddesinin 1. paragrafı uyarınca da “Antlaşmalarla aynı hukuki değere sahip olan” AB Temel Haklar Şartının Başlangıç bölümünde de vurgulandığı üzere, bu Şartın öngörülme amacı, Avrupa düzeyinde siyasi birliği güçlendirme yönünde bir adım oluşturmaktır. Buna göre, “Avrupa halkları, aralarında süreklilik esasına dayanan en sıkı birliği oluşturarak, ortak değerlere dayanan barışçıl bir geleceği paylaşmaya kararlıdırlar.”

Bundan başka, AB Antlaşmasının Başlangıç bölümünde “Özgürlük, demokrasi, eşitlik ve hukukun üstünlüğü ile insanın dokunulmaz ve vazgeçilmez haklarından oluşan evrensel değerlerin kaynaklandığı Avrupa’nın kültürel, dini ve insani mirası”nın Birliğin temellerini oluşturduğuna delalet eden bir ifadeye yer verilmektedir. Yine, Antlaşmanın Başlangıç bölümünde, üye devletler, “Özgürlük, demokrasi, insan hakları ve temel özgürlüklere saygı ile hukukun üstünlüğü ilkelerine bağlılıklarını” teyit etmektedirler.¹⁴

¹³ Burada AB’nin değerleri olarak ele alınan kavramlar Antlaşma hükümlerinde açıkça ifade edilenlerle sınırlı tutulmuştur. AB üyesi ülkelerin ve toplumlarının pek çok başka değerleri de farklı ölçülerde, hep birlikte veya gruplar halinde, benimsedikleri ve kimlik unsurlarının parçası olarak gördükleri belirtilebilir. Bu yaklaşım çerçevesinde AB’nin değerleri ile ilgili Eurobarometre tarafından gerçekleştirilen bir kamuoyu yoklaması çalışması için bkz. European Commission, The Values of the Europeans, *Standard Eurobarometer 77/Spring 2012*. Antlaşmalarda bütün devletlerin resmi olarak ulaştıkları değerlerin belirtilmesiyle yetinilmesi (üst değerler) olağan sayılmalıdır. Eurobarometre çalışmaları ise kavramları, kamuoyu yoklamalarını detaylandırmak için daha esnek bir potada düşünme ihtiyacına uygun tutumu temsil etmektedir.

¹⁴ AB Antlaşmasının Başlangıç bölümünde “dine” yapılan gönderme, besbelli ki geleneksel görüşün metnin kaleme alınışında kısmen de olsa etkili olduğunu göstermektedir. Ama, Anayasal Antlaşmada da, aynı etkinin bir devamı sayılması gerekir ki, o metinde Hıristiyanlığa daha da açık bir göndermeye yer verilmesinin tartışılmış olmasına rağmen, söz konusu Antlaşmanın Fransa ve Hollanda referandumları sonrası rafa kaldırılmasının ardından hazırlanan Lizbon Antlaşması ve o antlaşmaya dayalı olarak konsolide edilmiş Birlik Kurucu Antlaşmalarının esas metninde böyle bir referans yer almamaktadır. Anayasal Antlaşma bağlamında Hıristiyanlığa atıf tartışmaları konusunda bkz. J.H.H. WEILER, *Un ‘Europa Cristiana*, Milano: Biblioteca Universale Rizzoli, 2003; Agustin Jose MENENDEZ, “A pious Europe? Why Europe should not define itself as Christian”, *ARENA Working Paper*, No. 10/04, 2004; Srdjan CVIJIC/Lorenzo ZUCCA, “Does the European

AB'nin kurumsal yapısına ilişkin temel kurucu antlaşma hükmü olan AB Antlaşması madde 13/1 çerçevesinde "Birlik, kendisinin, vatandaşlarının ve üye devletlerin *değerlerini desteklemeyi*, hedeflerini izlemeyi, çıkarlarına hizmet etmeyi ve politika ve eylemlerinin tutarlılığını, etkililiğini ve sürekliliğini temin etmeyi amaçlayan bir kurumsal çerçeveye sahiptir."

Son olarak ise, "Birliğin Dış Eylemine İlişkin Genel Hükümler ve Ortak Dış ve Güvenlik Politikasına İlişkin Özel Hükümler" Başlığını Taşıyan AB Antlaşması Kısımının 1. Bölümü "Birliğin Dış Eylemine İlişkin Genel Hükümler" başlığı altında 21. maddede Birliğin dış politikası ile değerleri arasındaki bağlantıyı şu şekilde kurmaktadır:

"1. Birliğin uluslararası alandaki eylemi; kurulmasına, gelişmesine ve genişlemesine ilham kaynağı olan ve dış dünyada desteklemeyi hedeflediği şu ilkelere dayanır: demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve temel özgürlüklerin evrenselliği ve bölünmezliği, insan onuruna saygı, eşitlik ve dayanışma ilkeleri ile Birleşmiş Milletler Şartı'nda yer alan ilkelere ve uluslararası hukukun ilkelerine saygı. [...]

2. Birlik, aşağıdaki amaçlara ulaşmak üzere, ortak politika ve eylemler tanımlar ve izler ve uluslararası ilişkilerin tüm alanlarında yüksek seviyede bir işbirliği için çalışır:

- a) Birliğin değerlerini, temel çıkarlarını, güvenliğini, bağımsızlığını ve bütünlüğünü korumak,
- b) demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını ve uluslararası hukuk ilkelerini güçlendirmek ve desteklemek [...]¹⁵

2. maddede yer alan demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü, özgürlük, insan onuru gibi değerlerin "Birliğin temel değerleri" olarak nitelenmesi mümkünken, AB Antlaşmasında sayılan ve/veya Antlaşmaların

Constitution Need Christian Values?", *Oxford Journal of Legal Studies*, Cilt 24, No. 4, 2004, s. 739-748.

¹⁵ Nitekim, bu nedenle, AB'nin "dış politikası" eksenindeki tüm eylem ve etkinlikleri kapsayacak biçimde (yani Maastricht terminolojisiyle 1. sütun ve 2. sütunda yer alan uluslararası ilişkilerin tümünü kapsayacak politik yaklaşımları itibarıyla), AB'nin "ilkeli bir dış politika" olarak adlandırılan, özgül bir yaklaşımı kabullenmiş olduğu hakkında bkz. Sonia LUCARELLI/ Ian MANNERS (eds.): *Values and Principles in European Foreign Policy*, January 2016; özellikle de, LUCARELLI, *age.*, s. 2-9. Bu konuda ayrıca bkz. Sanem BAYKAL: *Avrupa Birliğinde Ombudsman Kurumu: Siyasi Bütünleşme ve Genişleme Çerçevesinde Bir İnceleme*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2013.

diğer hükümlerinden süzülen barış, pazar özgürlükleri, dayanışma, adalet bütünleşme gibi birtakım değerlerin de “rehber değerler” ya da “temel ilkeler” olarak nitelenmesinin söz konusu olabileceğine yönelik görüşlere rastlanmaktadır.¹⁶ Değerler, Birliğin politikalarının, düzenlemelerinin ve kararlarının çeşitli açılardan meşruiyet temelini de oluşturmakta; değerlere aidiyet yoluyla Avrupa bütünleşmesine aidiyet ifade edilmekte, Avrupa Birliği de kendini bu değerler üzerinden tanımlamaktadır.¹⁷

Gerçekten de, Birliğin üzerine inşa edildiği bu değerleri benimseyen ve bunları desteklemeyi taahhüt eden devletler AB Antlaşmasının 49. maddesi gereğince AB’ye üye olabilecektir. Buna göre:

“2. maddede belirtilen değerlere saygı gösteren ve bu değerleri desteklemeyi taahhüt eden her Avrupa devleti, Birliğe üye olmak için başvuruda bulunabilir. Bu başvuru Avrupa Parlamentosu’na ve ulusal parlamentolara bildirilir. Başvuruda bulunan devlet, başvurusunu, Komisyon’a danıştıktan ve üye tam sayısının çoğunluğuyla karar verecek olan Avrupa Parlamentosu’nun muvafakatini aldıktan sonra oybirliğiyle hareket edecek olan Konsey’e yapar. Avrupa Birliği Zirvesi tarafından kararlaştırılan yeterlilik kriterleri dikkate alınır.

Katılımın şartları ve bu katılımın Birliğin üzerine kurulduğu Antlaşmalar’da yapılmasını gerektirdiği uyarlamalar, üye devletlerle başvuran devlet arasında yapılacak bir anlaşma ile belirlenir. Bu anlaşma, kendi anayasal kurallarına uygun olarak onaylanmak üzere bütün âkit devletlere sunulur.”

Burada üye olacak ülkelerin bu değerleri benimsemesinin ötesine geçecek şekilde, söz konusu değerlerin desteklenmesi, teşviki ya da geliştirilmesi anlamında bir görev üstlenmesi ve buna uygun nitelikler göstermesinin arandığını ileri sürmeye uygun bir yazımın tercih edildiği görülmektedir.¹⁸

¹⁶ CALLIESS, “Europe as a Transnational Law – The Transnationalization of Values by European Law”, *German Law Journal*, Cilt 10, No. 10, 2009, s. 1367-1382, s.1369-1370. Bunun yanı sıra bazı değerlerin de Birliğin temel veya rehber değerlerini dışında bazı politikalar bazında geçerli olduğu, bunlar arasında çevrenin korunması, tüketicinin korunması gibi değerlerin bulunduğu Callies tarafından ifade edilmektedir. Bkz. ayrıca, VON BOGDANDY, “Founding Principles of EU Law: A Theoretical and Doctrinal Sketch”, *European Law Journal*, Cilt 16, No. 2, 2010, s. 95-111.

¹⁷ CALLIES, *age.*, s. 1371. Söz konusu değerlerin hukuki önemi konusunda bkz. s. 1372 vd. ve 1380 vd.

¹⁸ Bkz. AB’nin Haziran 1993 Kopenhag ve Aralık 1995 Madrid Zirveleri Sonuç Kararları. Bkz. Sanem BAYKAL/Tuğrul ARAT, *age.*, 2004, s. 332

AB'nin temel değerlerine ilişkin bir başka önemli nokta, söz konusu temel değerlerin bir üye devlet tarafından ihlali halinde nasıl bir yaptırım mekanizmasının uygulanabileceğidir. Polonya ve Macaristan başta olmak üzere, çeşitli üye devletler bakımından bugün çokça tartışılan söz konusu yaptırım mekanizması, Avrupa Birliği'nin temel kurucu metinlerine ilk defa Amsterdam Antlaşması değişiklikleri ile 1999 yılında giren, mevcut AB Antlaşması madde 7'dir. Söz konusu madde, AB Antlaşmasının 2. maddesinde belirtilen değerlerin bir üye devlet tarafından sürekli ve ciddi biçimde ihlaline dair bir uyarı ve yaptırım mekanizması öngörmektedir. Madde uyarınca:

“1. Konsey, üye devletlerin üçte birinin, Avrupa Parlamentosu'nun veya Avrupa Komisyonu'nun gerekçeli önerisi üzerine ve Avrupa Parlamentosu'nun muvafakatini aldıktan sonra, 2. maddede belirtilen değerlerin bir üye devlet tarafından ciddi biçimde ihlaline yönelik açık bir risk bulunduğunu üyelerinin beşte dört çoğunluğuyla tespit edebilir. Konsey, bu tespiti yapmadan önce ilgili üye devleti dinler ve aynı usule göre hareket ederek bu devlete tavsiyelerde bulunabilir. Konsey, bu tespitin dayandığı gerekçelerin geçerliliğini sürdürüp sürdürmediğini düzenli olarak kontrol eder.

2. Avrupa Birliği Zirvesi, üye devletlerin üçte birinin veya Avrupa Komisyonu'nun önerisi üzerine ve Avrupa Parlamentosu'nun muvafakatini aldıktan sonra, 2. maddede belirtilen değerlerin bir üye devlet tarafından ciddi ve sürekli biçimde ihlal edildiğini, ilgili üye devleti gözlemlerini sunmak üzere davet ettikten sonra, oybirliğiyle tespit edebilir.

3. Konsey, 2. paragraf uyarınca bir tespitte bulunulması halinde, ilgili üye devletin hükümet temsilcisinin Konsey'deki oy hakları da dahil, Antlaşmalar'ın bu üye devlete uygulanmasından kaynaklanan haklardan bazılarının askıya alınmasına nitelikli çoğunlukla karar verebilir. Konsey bu kararı verirken, askıya alma işleminin gerçek ve tüzel kişilerin hak ve yükümlülükleri üzerindeki muhtemel etkilerini göz önünde bulundurur.

İlgili üye devletin Antlaşmalar'dan kaynaklanan yükümlülükleri, her hâlükârda bu devlet için bağlayıcı olmaya devam eder.

4. Konsey, sonradan, 3. paragrafta belirtilen tedbirlerin alınmasına neden olan durumun değişmesine bağlı olarak, bu tedbirlerin değiştirilmesine veya kaldırılmasına nitelikli çoğunlukla karar verebilir.

5. Bu maddenin amaçları doğrultusunda, Avrupa Parlamentosu, Avrupa Birliği Zirvesi ve Konsey'e uygulanacak oylamaya ilişkin kurallar, Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma'nın 354. maddesinde yer almıştır.”

Görüldüğü üzere, Avrupa Birliğinin anayasal nitelikli Kurucu Antlaşma metinlerinde Birliğin değerleri bir yandan Birliğin kendisinin mevcut ve gelecekteki Birlik üyelerinin niteliklerini belirlemek, öte yandan da üye devletlerin bu değerleri ihlalinin önüne geçecek bir yaptırım hükmüne temel oluşturmak amaçlı olarak yer almaktadır. Bundan başka, Birliğin tüm faaliyet ve politikalarında, ama özellikle de dış politikasında Birliğin değerlerinin hedef, politika ve eylemlerin dayanağını ve amacını oluşturan niteliği vurgulanmış olmaktadır.

Sonuç

Avrupa Birliği, ortak amaçlar ve ortak değerler etrafında biraraya gelen Avrupalı devletlerin, ikinci Dünya Savaşının ardından, Avrupa kıtasında temel değerlerin belirlediği Avrupa kültürüne dayalı bir barış ve refah ortamını sağlayarak, Avrupayı ekonomik ve siyasi bakımdan bütünleştirmeye dönük bir projedir.

Bu projenin amaçları, Avrupa Birliği Antlaşmasının üçüncü maddesinde, değerleri ise ikinci maddesinde genel bir çerçeve içinde belirtilmiştir.

AB projesinin gerçekteştirilmesi ve amaçlarına ulaşabilmesi için, özgül nitelikleriyle seçkinleşen bir örgütsel yapı oluşturulmuştur. Her örgütsel yapı için, amaç çok önemlidir; çünkü örgütsel yapılar amaçları için vardır ve amaçlarının belirlediği etkinlikleri gerçekteştirebilir. Bunun için amaçlar, örgütsel yapı kurulurken, doğru ve sağlıklı biçimde belirlenmelidir ve kuruluş belgelerinde iyi ifade edilmelidir.

Ama, örgütsel yapının dayanacağı değerler daha da önemli hale gelebilir; hele, “entegrasyon” amaçlı örgütsel yapılarda değer kavramı çok önemlidir. Çünkü, devletler ve halkların paylaştığı ortak değerler doğru saptanmazsa, entegrasyonun gerçekteşmesi imkânı yoktur. Kaldı ki, ortak değerler, bütünleşmenin istikametinin de belirlilik kazanmasını sağlar. Bu değerleri paylaşan ülke ve halklar zaten bütünleşme hareketine dahil olmazlar, dahil edilmemeleri gerekir. Üstelik, bütünleşme hareketinin ve aktörlerinin kimliğini de bu değerler belirleyeceğinden, bütünleşmenin doğru yolda ilerleyip ilerlemediğinin hem kılavuzu, hem de denetleyicisi, hareketin dayandığı ortak değerlerin ortaya koyduğu kriterler olacaktır.

Bu önemli işlevleri nedeniyle, entegrasyonları temsil eden örgütsel yapıların kuruluşunda belki amaçlar müzakereler ile –bazen de pazarlık usulüyle- belirlenebilir; ama değerler, esasen bütünleşmeye katılacak toplumların/devletlerin, geçmişten de güç alarak, değişik şartlar ve düşünsel akımların oluşturduğu şartlardan geçerek yerleşik biçimde oluşmak, içerik ve ölçüt kazanmış olmak zorundadır. Üstelik de, bu değerler, toplumların/devletlerin entegrasyonun gerektirdiği oydaşlığı (bütünüyle paylaşım yoluyla) sağlama özelliği taşımalıdır. Aksi takdirse değerler birleştirici değil, çözücü, ayırıcı olur.

Avrupa Birliği de kendi bağlamında ortak kimliğini de kazandıracak olan değerleri, kuruluşunu, hattâ anayasal yapısını belirleyen belgelerde bazen tekrara düşmekten de çekinmeyerek açıklamış ve ihlallerini de çeşitli yaptırımlara bağlamıştır. Bu değerleri paylaşmayan ve onları zedeleyici tutum ve eylemde bulunan veya bu değerleri tartışmaya açan, onlar üzerinden pazarlık yapmaya eğilim gösteren devletlerin Birlik hareketine dahil edilmesine, şu veya bu nedenle dahil olsa bile, bu hareket içinde kalmasına, orta vadede dahi, imkân yoktur.

Avrupa Birliğinin temel değerleri, hem Birliğin –Avrupalı- kimliğini belirleyici nitelikleriyle seçkinleştiklerinden, hem de Birliğin hukuki ve siyasi meşruiyetinin esasları arasında yer aldığından, ayrıca da Birliğin dış politikasının normatif niteliğinin ölçütlerini oluşturduğundan, nihayet tüm entegrasyon hareketinin gelişim doğrultusunun denetleyici kriterlerini sağladığından, işlevsel olarak vazgeçilmez önem taşırlar. Üstelik, bu değerler, Avrupa’da varlığını gözlediğimiz diğer bölgesel örgütlerin ve onların üyesi olan ülkelerin de paylaştığı, gerçekten Avrupa’nın üst kültür değerleridir. Bu nedenden ki, bu değerler, hem Avrupa’nın tarihsel gelişim süreçlerinden süzülerek bugünkü özelliklerini edinmiştir, hem de Avrupa düşünsel akımlarının katkısıyla bugünkü, herkesi kapsayıcı, üst toplumsal kültür unsuru olacak formülasyona kavuşmuştur.

Kaynakça

- ARAT Tuğrul: “Türkiye-AB İlişkilerinin Gelişmesinde Bazı Saptamalar ve Genel Bir Değerlendirme”, *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri: Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar*, B.2, (eds. AKÇAY Belgin/AKGÜL AÇIKMEŞE Sinem), Ankara: Seçkin, 2017
- ARTS Wil/HALMAN Loek (eds.): *European Values at the Turn of the Millenium*, Leiden: Brill Academic, 2004
- BAYKAL Sanem/ARAT Tuğrul: “AB’yle İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C.III (2001-2012), (ed. ORAN Baskın), İstanbul: İletişim, 2013
- BAYKAL Sanem: *Avrupa Birliğinde Ombudsman Kurumu: Siyasi Bütünleşme ve Genişleme Çerçevesinde Bir İnceleme*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2013
- BAYKAL Sanem: “Unity in Diversity”? The Challenge of Diversity for the European Political Identity, Legitimacy and Democratic Governance: Turkey’s EU Membership as the Ultimate Test Case-09/05, *NYU- JMWP Working Paper*, 2005
- BAYKAL Sanem/ARAT Tuğrul: “AT’yle İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C.II (1980-2001), (ed. ORAN Baskın), B. 9, İstanbul: İletişim, 2004
- BAYKAL Sanem: “Avrupa Birliği’nin Geleceği: Meşruiyet Sorunu, Anayasallaşma Süreci ve Bütünleşmenin Nihai Hedefi Üzerine”, *Uluslararası İlişkiler*, C. 1, Sayı 1, 2004, s. 119-153
- Necip BİLGE: *Hukuk Başlangıcı; Hukukun Temel İlkeleri*, B.5, Ankara: Turhan Kitabevi, 1983
- VON BOGDANDY Armin: “Founding Principles of EU Law: A Theoretical and Doctrinal Sketch”, *European Law Journal*, Cilt 16, No. 2, 2010
- CALLIESS Christian: “Europe as a Transnational Law – The Transnationalization of Values by European Law”, *German Law Journal*, Cilt 10, No. 10, 2009
- CERUTTI Furio: “Why political identity and legitimacy matter in the European Union”, *The Search for a European Identity: values, policies and legitimacy of the European Union*, (eds. CERUTTI Furio/LUCARELLI Sonia), London and New York: Routledge, 2008
- CVIJIC Srdjan/ZUCCA Lorenzo, “Does the European Constitution Need Christian Values?”, *Oxford Journal of Legal Studies*, Cilt 24, No. 4, 2004
- ERHAN Çağrı/ARAT Tuğrul: “AET’yle İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C.I (1919-1980), (ed. ORAN Baskın), B. 9, İstanbul: İletişim, 2004

- ERHAN Çağrı/ARAT Tuğrul: “AT’yle İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C. II (1980-2001), (ed. ORAN Baskın), B. 16, İstanbul: İletişim, 2018
- KANT Immanuel: *Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme*, (Çev. ABADAN Yavuz/MERAY Seha), Ankara: AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1980
- LUCARELLI Sonia/MANNERS Ian (eds.): *Values and Principles in European Foreign Policy*, January 2016
- MCCORMICK John: *Understanding the European Union, A Concise Introduction*, New York/Chippenham, Wiltshire: Palgrave, 1999
- MENENDEZ Agustin Jose: “A pious Europe? Why Europe should not define itself as Christian”, ARENA Working Paper, No. 10/04, 2004
- MERAY Seha L.: *Uluslararası Hukuk ve Örgütler*, (El Kitabı), B. 2 (Hüseyin PAZARCI tarafından gözden ve elden geçirilmiştir), Ankara: AÜ SBF Yayınları, 1978
- MÜLLER Jan-Werner: *What is Populism?*, [United Kingdom]: Penguin Books (e text University of Pennsylvania Press, 2016; “afterword” Jan-Werner MÜLLER, 2017), 2017.
- REHN Olli: *Avrupa’nın Gelecek Sınırları*, (Çeviri: ŞEN Onur/KAYA Hasan), İstanbul: 1001 Kitap Yayınları (@ Verlagsgesellschaft, Baden Baden (Germany), 2007
- WEILER J.H.H.: *Un ‘Europa Cristiana*, Milano: Biblioteca Universale Rizzoli, 2003
- VAN DER ZANDEN James W.: *Sociology; A Systematic Approach*, ed. 3, New York: The Ronald Press Company, 1975

Resmi Belgeler

European Commission, The Values of the Europeans, *Standard Eurobarometer 77/Spring 2012*

